

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שיעור טו: הגשת טיפול רפואי לגויים

א. הקדמה

הקשר בין היהודים לגויים היה מצוי בעיקר בזמן בו עם ישראל היה מפוזר בגלות בין הגויים, אז נוצרו קשרי מסחר ומפגשים לצרכים שונים בין יהודים לגויים, שהעלו התמודדויות הלכתיות שונות ומגוונות. אחת מהתמודדויות אלו היא שאלת הגשת טיפול רפואי לגויים, הן ביום חול והן בשבת, שכן ישנו איסור להגיש טיפול רפואי לגוי בכלל ובשבת בפרט כאשר היהודי צריך לעבור על איסורי שבת. אחד השיקולים המרכזיים להיתר הגשת טיפול רפואי לגויים הוא החשש מאיבה, היינו שהעדר הגשת טיפול רפואי תגרום שנאה ליהודים ותגרור אחריה השלכות שונות לקהילה היהודית.

האם מותר להגיש טיפול רפואי לגוי בשבת, כאשר הטיפול כרוך בחילול שבת?

האם איסורים הותרו משום חשש איבה?

מהי ההגדרה 'משום איבה', האם במקום בו אין חשש לאיבה יהיה מותר להישמט ולא להגיש טיפול רפואי לגוי?

האם יש הבדל בין המציאות בה חיו היהודים בעבר, תחת שלטון זר שהיה חשש איבה, לימינו?

האם הדין יהיה שונה בין גויים שאינם אזרחי ישראל לבין גויים אזרחי ישראל?

נחלק את הדיונים הנ"ל לשני שיעורים - בשיעור הנוכחי נעסוק באיסור ודרכי ההיתר לרפאות גויים משום איבה ודרכי שלום, כאשר לא מדובר על הצלתם בשבת אלא בימות החול. השיעור הבא יעסוק בהגשת טיפול רפואי להצלת גויים בשבת הכרוך באיסורי שבת.

ב. האיסור לרפא ולהציל גוי

ישנו איסור לרפא גוי ולהצילו במקרה והוא נמצא בסכנה.

בדברי הרמב"ם מצאנו שהמקור לאיסור זה הוא מאיסור 'לא תחנם' הכולל איסור לרחם עליהם, או שרק ביחס ליהודי נאמר 'לא תעמוד על דם רעיד' ואילו גוי אינו רעיד.

בבלי עבודה זרה (יג ע"ב): "העובדי כוכבים... לא מעלין ולא מורידין".¹

רש"י (שם ד"ה ואין מעלין): "אותן מן הבור אם נפלו לתוכה, אלא ינחם וימותו".

¹ ראו כן גם: **עבודה זרה (כו ע"א); תוספתא (בבא מציעא פ"ג הי"ג).**

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

רמב"ם (הלי' עבודה זרה פ"י ה"א-ה"ב) :

אין כורתין ברית לעובדי כוכבים כדי שנעשה עמהן שלום ונניח אותם לעבוד עכו"ם, שנאמר לא תכרות להם ברית אלא יחזרו מעבודתם או יהרגו. ואסור לרחם עליהם, שנאמר ולא תחנם. לפיכך, אם ראה מהם אובד או טובע בנהר לא יעלנו, ראהו נטוי למות לא יצילנו. אבל לאבדו בידו או לדחפו לבור וכיוצא בזה, אסור מפני שאינו עושה עמנו מלחמה... מכאן אתה למד שאסור לרפאות עכו"ם אפילו בשכר, ואם היה מתיירא מהן או שהיה חושש משום איבה מרפא בשכר אבל בחינם אסור.²

רמב"ם (הלי' רוצח ושמירת הנפש פ"ד הי"א) :

אבל הגויים שאין בינינו ובינם מלחמה... אין מסבבים להן המיתה ואסור להצילן אם נטו למות, כגון שראה אחד מהן שנפל לים אינו מעלהו, שנאמר לא תעמוד על דם רעיד, ואין זה רעיד.

רמב"ם (הלי' מילה פ"ז ה"ז) :

גוי שצריך לחתוך ערלתו מפני מכה או שחין שנולד בה, אסור לישראל לחתוך לו אותה, שהגויים לא מעלין אותן מידי מיתה, ולא מורידין אותן אליה. ואף על פי שנעשית מצווה ברפואה זו, שהרי לא נתכוון למצווה. לפיכך אם נתכוון הגוי למילה, מותר לישראל למול אותו.³

² **שולחן ערוך** (יו"ד סימן קנח סעיף א) : "עובדי עבודת כוכבים משבעה העממין, שאין בינינו וביניהם מלחמה... אין מסבבין להם המיתה, ואסור להצילם אם נטו למות, כגון שראה אחד מהם שנפל לים, אינו מעלהו אפילו אם יתן לו שכר. לפיכך אסור לרפאותו, אפילו בשכר, אם לא היכא דאיכא משום איבה".
³ כ"כ בדבריו **בשו"ת הרמב"ם** (סימן קמח) : "אם היה בו חולי בראש הערלה, אסור לישראל לחתכה כדי לרפאו ולהצילו, אע"פ שבכריתתו יש אופן מה מן המצווה, הואיל ואין כוונתו לימול ואינו מתכוון אלא להתרפאות לבד, וזה אסור. וזה הדין בנוי על העיקר הידוע, שאסור להציל גוי מכליון, לאומרם הגויים והכותים לא מעלין ולא מורידין. וזה הדין למדים מאומרו יתעלה ולא תחנם".

דין זה הובא גם בטור (יו"ד סימן רסח); **שולחן ערוך** (יו"ד סימן רסח סעיף ט). ברם, בדבריהם הם לא כתבו את הנימוק של הרמב"ם, שאין מרפאים את הגויים. אך פרשני הטור והשולחן ערוך כתבו נימוק זה, ראו : **לבוש** (יו"ד סימן רסח סעיף ט) : "שאסרו חכמים לרפאותם"; **ט"ז** (שם ס"ק טו) : "פירוש, שאסור לעשות לו רפואה. ואי משום מצווה, הא לא נתכוון לה"; **ש"ך** (שם ס"ק יט) : "שהעובד כוכבים אין מעלין אותם מידי מיתה ולא מורידין אותם אליה"; **פרישה** (יו"ד סימן רסח אות כח) : "או מפני שחין שנולד בו אסור לישראל לחתכה מפני שעכו"ם אין מעלין אותן מידי מיתה ואין מורידין אותן אליה, אע"פ שנעשית מצווה ברפואה זו שהרי לא נתכוון למצווה לפיכך אם נתכוון. כן הוא בספרים אחרים"; **ערוך השולחן** (יו"ד סימן רסח סעיף ה) : "והטעם שאסור לחתכה הוא מהטעם שנתבאר לעיל סימן קנח", שם מדובר על איסור רפואת גוי"; יש לסייע להבנה זו מדברי **בית יוסף** (יו"ד סימן רסח אות ט ד"ה כתב הרמב"ם) שהסביר את דברי הטור לאור נימוקו של הרמב"ם באיסור ריפוי גויים, וממילא גם דבריו בשולחן ערוך מבוססים על נימוק זה. השו"ג גם לדברי **הרמ"א** (יו"ד סימן רסג סעיף ה) : "ואסור למול עובד כוכבים שלא לשם גירות אפילו בחול", וביאר **הש"ך** (שם ס"ק ח) שהסיבה היא משום איסור רפואת גוי. אולם, **בחכמת שלמה** (יו"ד סימן רסח סעיף ט) הביא את הסבר הטי"ז והש"ך הנ"ל, וביאר אחרת בדעת השולחן ערוך : "ואין נראה לי כלל, דאם כן מה עניין זה לכאן ופשיטא דאם לא כיון להתגיייר אין לו דין מצווה ואם כן ודאי דאסור לעשות לו רפואה. ולכך נראה כוונתו בעניין אחר, דאפילו היכא דליכא איסור משום רפואה אסור בזה, דזה דומה ממש לאין מוכרין תכלת לעכו"ם מחשש שמא יתלוה עמו ישראל בדרך ויהרגנו... אם כן מכל שכן דאסור למולו מהאי טעמא פן יראה בזה הישראל כשיראנו מהול ויתלוה עמו ויהרגנו, והרי מצוינו כיוצא בזה ביוסף שלא האמינו לו עד שהראה להם המילה והרי זה עיקר ההיכר שהוא ישראל. אם כן מכל שכן דאסור לעשות להם כן מחשש זה פן יטעה את ישראל שהוא ישראל ויהרגנו, ולכך אסור למול אותם אם אינו לשם מצווה, וזה ברור ונכון לפענ"ד".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ג. חשש איבה

1. מחלוקת רב יוסף ואב"י

למרות דין זה שאין לרפא גוי כלל, מצאנו מחלוקת בין רב יוסף לאב"י. המחלוקת בניהם היא בשאלה האם יש להכניס גורם שיקול נוסף שיכול לצמצם את האיסור לרפא גוי, והוא החשש מאיבה בהעדר מתן טיפול רפואי לגוי

בבלי עבודה זרה (כו ע"א):

סבר רב יוסף למימר הא דתניא העובדי כוכבים ורועי בהמה דקה לא מעלין ולא מורידין, אסוקי בשכר שרי משום איבה.
אמר ליה אב"י, יכול לומר לו קאי ברי איגרא אי נמי נקיטא לי זימנא לבי דואר.

דעת רב יוסף - כאשר יש איבה בהעדר מתן טיפול רפואי והצלה לגוי, ניתן לרפא אותו בשכר אך לא בחינם. כלומר, מותר לרפא גוי כאשר יש קבלת שכר על הריפוי, שכן אם היהודי יסרב לרפא אף בשכר, ירבה הדבר שנאה ואיבה לישראל ומשום כך מותר. אבל כאשר מדובר בחינם, אין חשש איבה משום שהרי יכול היהודי לומר שהוא אינו עושה כן בחינם משום שהוא זקוק לפרנסה, ואין כאן חשש איבה.

דעת אב"י - אין לרפא גוי אפילו בשכר, אלא יש להשתמט ממנו בטענות שונות. בכך, אב"י לא מתחשב בחשש איבה כלל.

2. פסיקת ההלכה

2.1 בין אב"י לרב יוסף

• אמנם ממהלך הסוגיה נראה כדעת אב"י, שאין לחשוש לאיבה אלא יש לשמור על האיסור לרפא גוי, לכן יש להשתמט מהצלת גוי הזקוק לרפואה -

בית יוסף (יו"ד סימן קנח אות א):

ומשמע דהלכה כאב"י, דהא רב יוסף שתיק ליה.

ועוד, דמדקאמר סבר רב יוסף למימר משמע דלא קמה הלכתא הכי.

• אך למרות זאת פוסקי ההלכה הכריעו כדעת רב יוסף שיש לשקול את שיקול החשש מאיבה. כלומר, כאשר שיש חשש שהעדר מתן טיפול רפואי והצלה יביא עימו איבה יש לרפא גוי. אלא שנחלקו הפוסקים האם יש להיצמד לדברי רב יוסף, שההיתר רק כאשר היהודי מקבל על כך שכר, או שמא יש להרחיב את ההיתר גם כאשר הטיפול בחינם.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

~ ריפוי דווקא בשכר⁴

רמב"ם (הל' עבודה זרה פ"י ה"ב):

מכאן אתה למד, שאסור לרפאות עבודת כוכבים אפילו בשכר.
ואם היה מתיירא מהן, או שהיה חושש משום איבה - מרפא בשכר, אבל בחינם אסור.

~ ריפוי אף בחינם⁵

ריטב"א (עבודה זרה כו ע"א ד"ה יכלה):

ואפילו בחינם נמי שרינן, כל היכא דאיכא איבה, כגון בזמן הזה.

~ ריפוי בחינם למטרת למידה כיצד לרפא יהודי

תוספות (גיטין ע ע"א ד"ה רב):

ואומר ר"י, דשמא כדי להתחכם ברפואה שרי כדי שידע לרפאות ישראל ע"י כן.

2.2 כשיש ודאות איבה

הראשונים נחלקו מה הדין כאשר יש חשש איבה בצורה די מוכחת, כגון שהיהודי הוא רופא ואם הוא לא יציל את הגוי יהיה חשש איבה. במקרה זה די קשה להשתמט ממתן טיפול רפואי, כפי שהציע אב"י, האם במקרה זה מודה אב"י לרב יוסף שיש לשקול את חשש איבה ולהתיר מתן טיפול רפואי? אם כן, האם רק בשכר, כדעת רב יוסף או אף בחינם?

• דעת הרמב"ן: מותר אף בחינם

לדעת הרמב"ן, כיון שאב"י סובר שאם יש יכולת להישמט מריפוי הגוי אזי במקום בו היהודי אינו יכול להישמט ממנו, כגון שהוא רופא, מותר לו להגיש טיפול רפואי ולהציל את הגוי גם בחינם -

רמב"ן (תורת האדם, שער הסוף עניין הקבורה):

וברפואות נמי כך דינו של רופא, בחינם אסור בשכר מותר... והלכך כיון דהיתרא משום איבה היא בין בחינם בין בשכר נקיט עילא כל היכא דמצוי, וכד ליכא עילא כגון רופא שהוא מרפא חולי ישראל ובגוי המכירו דאיכא איבה גדולה, מרפא ודאי חולי גויים עם חולי

⁴ כן פסקו **טור** (יו"ד סימן קנח); **שולחן ערוך** (יו"ד סימן קנח סעיף א).

⁵ כ"כ: **תוספות** (עבודה זרה כו ע"ב ד"ה לאפוקי) בתירוץ השני: "בחינים הוה ולהתחכם ברפואות יכול להיות מותר"; **בית יוסף** (יו"ד סימן קנח אות א) בשם התוספות; **מרדכי** (עבודה זרה סימן תתיג) בתירוץ הראשון; **דרכי משה** (יו"ד סימן קנח אות א) בשם המרדכי.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ישראל בין בשכר בין בחינם מפני דרכי שלום. תדע, דקתני סיפא מפרנסין עניי גויים עם עניי ישראל, ופרנסה להחיותו היא, אלמא מחיין אותן ומצילין אותן מפני דרכי שלום.⁶

לדברי הרמב"ן נראה שהמחלוקת בין אב"י לרב יוסף היא אודות העלאת גוי מהבור אליו נפל, או יילוד והנקת בן של גויה ע"י יהודייה, במקרים אלו לא מדובר שהיהודי מומחה בריפוי ולכן סובר אב"י שאין לשקול את שיקול האיבה ויש אפשרות להשתמט ככל שניתן. אולם, כאשר מדובר שהיהודי הוא רופא והגוי מכיר אותו ויש חשש גדול לאיבה, מודה אב"י לרב יוסף שמותר לרפא את הגוי משום חשש איבה, וכאן מרחיב הרמב"ן את ההיתר שאפשר גם בחינם.

• דעת הטור ושולחן ערוך: מותר רק בשכר

לעומת דעת הרמב"ן, שאם מדובר על איבה ברורה כגון רופא וכדו' עליו להגיש טיפול רפואי גם בחינם, כתבו הפוסקים שעדיין יש להיצמד לדעת רב יוסף שההיתר מוגבל רק בשכר ולא בחינם

בבלי עבודה זרה (כו ע"א):

יהודית מיילדת עובדת כוכבים בשכר אבל לא בחינם. בשכר שרי משום איבה.

הפוסקים כתבו שמדובר על בת ישראל שהיא מיילדת במקצועה ומומחית בעניין, ולכן כיון שהיא אינה יכולה להשתמט ויש חשש איבה, מותר לה לילד רק בשכר⁷ -

טור (יו"ד סימן קנד):

וכתב הרשב"א, הא דשרי בשכר דווקא במיילדת ידועה שמתעסקה בכך שאז יהיה לה איבה אם לא תעשה. אבל אישה שאינה רגילה בכך, אפילו בשכר אסור דליכא איבה דמצוי למימר איני בקיאה בכך.

שולחן ערוך (יו"ד סימן קנד סעיף ב):

ולא תילד לעובדת כוכבים, אא"כ היא ידועה למיילדת, שאז מותרת, ודווקא בשכר ובחול.

⁶ הובאו דבריו בבית יוסף (יו"ד סימן קנח אות א ד"ה ומ"ש לפיכך); רמ"א (שם סעיף א): "אסור לרפאותן, אפילו בשכר, אם לא היכא דאיכא משום איבה, דאז אפילו בחינם שרי, אם לא יוכל להשטמט אפילו בחינם. בית יוסף בשם הרמב"ן." ⁷ כ"כ: **מרדכי** (עבודה זרה סימן תתיג) בתירוץ השני; **שו"ת הרשב"א** (ח"א סימן קכ) והביא עדות מהרמב"ן: "ואני ראיתי את הרב רבינו משה ב"ר נחמן ז"ל שנתעסק במלאכה זו אצל הנכרית בשכר".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

2.3 השלכה מעשית

כאשר אירעה תאונה בה מעורבים גויים והגיע למקום צוות טיפול רפואי של 'מגן דוד אדום'. כאשר יש אפשרות להשתמט מהטיפול, כגון שיש במקום צוות רפואי של גויים, או נפגעים יהודים שיש להקדים את הטיפול בהם, יש להשתמט ולא להגיש טיפול רפואי. אבל אם הצוות היהודי הוא צוות הטיפול היחיד במקום, ולא ניתן להשתמט מהטיפול בגויים, מותר לטפל בהם משום איבה. אלא שהפוסקים נחלקו האם מותר לטפל בהם רק כאשר הם משלמים על כך או אף בחינם, או בחינם למטרת למידה כיצד לרפא יהודים בעתיד.

ד. גדר איבה ודרכי שלום

מדברי הרמב"ן הללו נראה הרחבה לדין, היינו במקרה ויש חשש איבה יש להגיש טיפול רפואי לגוי אף בחינם, כאשר הנימוק להרחבה זו לדבריו היא משום 'דרכי שלום' -

רמב"ן (תורת האדם, שער הסוף עניין הקבורה):

וברפואות נמי כך דינו של רופא, בחינם אסור בשכר מותר... והלכך כיון דהיתרא משום איבה היא בין בחינם בין בשכר נקיט עילא כל היכא דמצוי, וכד ליכא עילא כגון רופא שהוא מרפא חולי ישראל ובגוי המכירו דאיכא איבה גדולה, מרפא ודאי חולי גויים עם חולי ישראל בין בשכר בין בחינם מפני דרכי שלום. תדע, דקתני סיפא מפרנסין עניי גויים עם עניי ישראל, ופרנסה להחיותו היא, אלמא מחיין אותן ומצילין אותן מפני דרכי שלום.

לאור דברים אלו, עלינו להבין את המקור אליו מציין הרמב"ן, להתיר להגיש טיפול רפואי לגויים בעקבות 'דרכי שלום'

1. מקור דין 'דרכי שלום'

משנה גיטין (פ"ה מ"ח-מ"ט):

ואלו דברים אמרו מפני דרכי שלום... אין ממחין ביד עניי גויים בלקט שכחה ופאה מפני דרכי שלום... ומחזיקין ידי גויים בשביעית אבל לא ידי ישראל ושואלין בשלומן מפני דרכי שלום.⁸

⁸ ראו: **שביעית** (פ"ה מ"ט), שם הובא הדין השני אודות שביעית.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

תוספתא (גיטין פ"ג הי"ג-הי"ד):

מפרנסין עניי גויים עם עניי ישראל מפני דרכי שלום...
מספידין וקוברין מיתי גויים מפני דרכי שלום, מנחמין אבילי גויים מפני דרכי שלום.

2. מחלוקת הראשונים: ביחד או לחוד?

הראשונים נחלקו בשאלה, כאשר מסייעים לגויים, מפרנסים, קוברים מספידים וכדו' - האם זהו רק כאשר הגוי נמצא יחד עם ישראל וכדי שלא יחושו הגויים אפליה מותר לסייע להם, אבל כאשר הגוי נמצא לבד ואין על ידו ישראל אזי אין חובה לסייע לו כלל. או שמא, חובת הסיוע היא גם כאשר הגוי נמצא לבד.⁹

ניתן להעמיק בשאלה זו בצורה אחרת בגדר איבה ודרכי שלום - האם המטרה היא למנוע איבה בנינו לבין הגויים ולכן נדחו איסורים שונים למימוש מטרה זו ('דחוייה'), או שמא מדובר על הדרכה של לכתחילה שיש לסייע ולעזור לכל בן אנוש ('הותרה').

~ בדברי הבבלי ניתן ללמוד שההיתר הוא רק כאשר הגוי נמצא 'עם' היהודי -

בבלי גיטין (סא ע"א):

אין ממחין ביד עניי נכרים בלקט בשכחה ובפאה, מפני דרכי שלום... מפרנסים עניי נכרים עם עניי ישראל, ומבקרין חולי נכרים עם חולי ישראל, וקוברין מתי נכרים עם מתי ישראל, מפני דרכי שלום.

~ לעומת זאת, בדברי הירושלמי ניתן ללמוד שגם כאשר הגוי לבד יש היתר וחובה לסייע לו -

ירושלמי (גיטין פ"ה ה"ט):

אין ממחין ביד עניי גויים לקט שכחה ופאה מפני דרכי שלום... ומפרנסין עניי גויים ועניי ישראל ומבקרין חולי גויים וחולי ישראל וקוברין מתי גויים ומתי ישראל ומנחמין אבילי גויים ואבילי ישראל ומכבסין כלי גויים וכלי ישראל מפני דרכי שלום.

⁹ ראו: פרישה (יו"ד סימן קנא אות כא) שהביא שני פירושים אלו. השוו לדבריו בפרישה (חוו"מ סימן רמט אות ב).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

2.1 דעת רש"י: רק כשהם יחד

לשיטה זו, המילה 'עם' האמורה בדברי הבבלי נאמרה דווקא - שיש לסייע לגויים רק כאשר הם נמצאים יחד עם ישראל, אבל כאשר הגוי אינו עם ישראל אין לסייע לו

~ רש"י (גיטין סא ע"א ד"ה עם):

עם מתי ישראל - לא בקברי ישראל,¹⁰ אלא מתעסקין בהם אם מצאום הרוגים עם ישראל.

מרדכי (גיטין הגהות מרדכי רמז תסד):

מפירושו נראה, שאין מפרנסין או קוברין או מבקרין חולין אלא דווקא עם ישראל.

• **הסברה**: ההיתר משום דרכי שלום הוא רק כאשר יכולה להיווצר אפליה בין ישראל לגוי שעלולה להביא לידי איבה -

רשב"א (גיטין סא ע"א ד"ה הא דתניא):

הא דתניא וקוברין מתי גויים עם מתי ישראל, פירש רש"י ז"ל לאו בקברי ישראל אלא מתעסקין בהן אם מצאום הרוגים עם ישראל.

נראה מתוך פירושו, דדווקא קאמר עם מתי ישראל כלומר בעודנו מתעסק עם שאר מתים ישראלים דאז הוה ליה איבה אם מתעסק באלו ומניח את אלו, אבל אם מצאן בפני עצמן לא.

2.2 דעת הרשב"א: גם כשהגוי לבד

לשיטה זו, המילה 'עם' האמורה בדברי הבבלי לא נאמרה דווקא, ולכן יש לסייע לגויים גם כאשר הם מצויים לבד¹¹

רשב"א (גיטין סא ע"א ד"ה הא דתניא):

הא דתניא וקוברין מתי גויים עם מתי ישראל, פירש רש"י ז"ל לאו בקברי ישראל אלא מתעסקין בהן אם מצאום הרוגים עם ישראל...

ולא מיחזור, דהאי עם מתי ישראל דקתני כשם שמתעסק קאמר, וכן מפרנסין עניי גויים עם עניי ישראל וכן כולם. וכן מפורש בירושלמי כאן דגרסינן התם תני עיר שיש בה גויים וישראל מעמידין גבאי גויים וגבאי ישראל וגובין משל גויים ומשל ישראל ומפרנסין עניי

¹⁰ לא מדובר על קבורת גוי בבית קברות לצד יהודי, אלא על התעסקות בצורכי קבורתו. במסגרת שיעור זה לא נדון על קבורת גוי ויהודי, רק נעיר לדברי שו"ת עצי הלבנון (סימן עה) שנשאל אודות חייל מוסלמי שנהרג במלחמה ונקבר בבית קברות יהודי. שר הצבא הסכים לפנות את קבורת הגוי ובתנאי שהרב יכריע בכך. הרב הורה שאין לפנות את הגוי משום דרכי שלום שכן יש לקבור מתי גויים עם יהודים. על כך השיג בשו"ת יביע אומר (חי"ד סימן לו): "ונוראות נפלאותי איך יצאה הוראה זאת מלפניו, והרי מבואר להדיא בפירושו רש"י... עם מתי ישראל, לא בקברי ישראל, אלא מתעסקים בהם אם מצאום הרוגים עם ישראל".

¹¹ כן היא דעת הר"ן (גיטין כח ע"א מדפי הר"ן ד"ה קוברין).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

גויים ועניי ישראל ומבקרין חולי גויים וחולי ישראל וקוברין מתי גויים ומתי ישראל ומנחמין אבלי גויים ואבלי ישראל ומכניסין דלי גויים ודלי ישראל מפני דרכי שלום. ומפורש עוד **בתוספתא**¹² שאינו מזכיר בכולן ישראל כלל אלא מספידין מתי גויים מפני דרכי שלום ומנחמין אבלי גויים מפני דרכי שלום.

~ לדעת הטור והשולחן ערוך,¹³ הסיוע לגויים אינו דווקא כאשר הם עם ישראל. בכך המילה 'עם' בבבלי אינה בדווקא -

טור (יו"ד סימן קנא):

מותר לפרנס ענייהם ולבקר חוליהם ולקבור מתיהם ולהספידן ולנחם אבלים, משום דרכי שלום, וכן אין ממחים ביד עני נכרי מליטול לקט שכחה ופאה.

ב"ח (שם ס"ק יא):

ונראה שזהו דעת רבינו שנשמך על **התוספתא**... דממנה מוכח דעם עם דתנו רבנן בכל הני לאו דווקא... וכבר נהגו לפרנס ענייהם אף בלא עניי ישראל.¹⁴

3. יסוד המחלוקת: דרכי שלום - כורח / לכתחילה

נראה שיסוד המחלוקת הוא בשאלה האם דרכי שלום הוא היתר מסוים כדי שלא ליצור אפליה בין ישראל לגויים המביאה לידי איבה, וזהו רק כאשר יש גוי יחד עם ישראל ונוצרת אפליה. או שמא, מדובר על היתר לכתחילה שיש לנהוג בכל אדם כראוי לו, וגם כאשר הוא לבד ולא עם ישראל, גם כאשר אין חשש לאיבה מובהקת

3.1 רש"י: מניעת איבה באופן של אפליה

המטרה בדרכי שלום היא כדי למנוע איבה בין ישראל לגויים, דבר שיכול להתממש במקרה והגוי נמצא באותה צרה עם היהודי, שאז אם לא נטפל גם בגוי תיווצר אפליה המביאה לידי איבה. באופן כזה, דין דרכי שלום הוא אילוץ וכעין דין 'דחוייה'

רשב"א (גיטין סא ע"א ד"ה הא דתניא):

הא דתניא וקוברין מתי גויים עם מתי ישראל, פירש **רש"י** ז"ל לאו בקברי ישראל אלא מתעסקין בהן אם מצאום הרוגים עם ישראל.

¹² **תוספתא** (גיטין פ"ג הי"ד): "מספידין וקוברין מתי גויים מפני דרכי שלום, מנחמין אבילי גויים מפני דרכי שלום".
¹³ **שולחן ערוך** (יו"ד סימן קנא סעיף יב): "מותר לפרנס ענייהם ולבקר חוליהם ולקבור מתיהם ולהספידן ולנחם אבליהם, משום דרכי שלום"; **ש"ך** (שם ס"ק יט): "משמע אפילו בלא עניי ישראל"; **הגר"א** (שם ס"ק כ): "דמה שכתוב שם עם עניי ישראל, לאו דווקא עם".
¹⁴ הוספה זו הובאה גם בדברי **הש"ך** (יו"ד סימן קנט ס"ק יט) בשם הב"ח.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

נראה מתוך פירושו, דדווקא קאמר עם מתי ישראל כלומר בעודנו מתעסק עם שאר מתים ישראלים דאז הוה ליה איבה אם מתעסק באלו ומניח את אלו, אבל אם מצאן בפני עצמן לא.

3.2 רשב"א: ציווי להידבק בדרכי הקב"ה

לדעת הרשב"א, דין דרכי שלום אינו הכרח כדי למנוע חשש של איבה, אלא הוא דין היתר לכתחילה ומבוסס על ציווי חכמים להידבק במידותיו של הקב"ה. לפיכך, יש ליישם דין זה גם כאשר הגוי נמצא במצבים הנ"ל לבדו ואין כל חשש לאיבה¹⁵

~ רמב"ם (הלי מלכים פ"י הי"ב):

אפילו העכו"ם ציוו חכמים לבקר חוליהם, ולקבור מתיהם עם מתי ישראל, ולפרנס ענייהם בכלל עניי ישראל, מפני דרכי שלום, הרי נאמר טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו, ונאמר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום.

שיירי קרבן (גיטין פ"ה ה"ט ד"ה וקוברין):

מיהו מדברי הרמב"ם (סוף פרק י מהלכות מלכים) משמע כדברי הרשב"א שכתב ואפילו עכו"ם ציוו חכמים לקבור מתיהם עם מתי ישראל וכו' מפני דרכי שלום הרי נאמר טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו ונאמר דרכיה דרכי נועם וגו'. מדמייתי קרא קמא משמע דבכל עניין קוברין מתיהם ועושין להן כל הדברים שחובה עלינו לילך במידותיו ב"ה בכל יכולתינו.

~ לדעת הרב איסר יהודה אונטרמן, תקנות חז"ל 'מפני דרכי שלום' ו'מפני איבה' אינן שונות מכל תקנות חז"ל או מצוות דרבנן אחרות, והן חלק מתורה שבע"פ. תקנות אלו לא באו כדי להגן על ישראל מזעמם של הגויים או כדי שנגהג לפי מידת חסידות, אלא הן חלק מהמוסר של התורה, וחכמים שאבו אותן מן הפסוקים המובאים ברמב"ם -

¹⁵ על הדרכה מוסרית זו, ראו: משיב מלחמה (ח"א סימן א), והוא מסיים למעשה ביחס לקבורת חללי האויב: "באשר ליחסינו לחללי האויב, יש לנו הוכחה חותכת לרמה האנושית ולמידת החסידות מעוררת ההערצה, שהייתה שוררת בצבא ישראל מימי קדם בנושא זה, כפי שאנו קוראים בשמואל (ב, ח, יג): ויעש דוד שם בשובו מהכותו את ארם בגיא מלח שמונה עשר אלף", ופירש רש"י שם: ויעש דוד שם שקבר את ההרוגים שהרג באדום, והוא שם טוב לישראל שקוברין את אויביהם, וכן הוא אומר במלחמות גוג ומגוג, וקברו כל עם הארץ והיה להם לְשָׁם. ומנין שקברם דוד, שנאמר בספר מלכים (א, יא, טו): ויהי בהיות דוד את אדום בעלות יואב שר הצבא לקבר את החללים". וכן פירש רש"י במלכים שם: לקבר את החללים שקברו להרוגים של אדום, הוא שנאמר שם בספר שמואל ויעש דוד שם בשובו מהכות את אדום, שהיו הכל מקלסין אותו, איש חסיד שקובר את הרוגיו. ובין שעשה זאת דוד, או יואב בשמו של דוד ובציוויו, היכה הדבר הדים חיוביים ביותר בעולם, שהיו מקלסין את דוד בגלל פעולה אנושית זו של מתן כבוד לחללי האויב, וקראו לדוד איש חסיד. בהיותנו נאמנים למורשת הקדושה והחסידות של צבא ישראל מימי קדם, הקמנו בעת שרותי בצה"ל יחידות קבורה מיוחדות, שתפקידם הוא לדאוג לזיהויים ולקבורתם של חללי האויב בעת מלחמה. וזה תואם עם ראשית מאמרנו זה, שדברי הכתוב כי בצלם אלקים עשה את האדם אמורים לגבי כל בן אדם ללא הבדלים בין עם לעם ובין גזע לגזע".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שבט מיהודה (ח"ג שער א סימן ע):

ולכאורה תמוה, שהרי הפסוקים הללו לא שייכים כלל לתקנת דרכי שלום, ואין בהם כל רמז לכוח החכמים לתקן דברים חדשים. אולם הפסוקים משמשים כבסיס לפרש כי תקנות דרכי שלום כוחם לדחות מפניהם קניין עניים במתנותיהם ופוגעים לפעמים במצוות תורתנו הקדושה כאשר נבאר... ואם החלק הראשון של הכתוב דרכיה דרכי נועם משמש יסוד להלכות שבתורה, בוודאי גם סוף הכתוב וכל נתיבותיה שלום ג"כ מכריע בפירושם של דברי התורה הנוגעים להלכה. ולכן מביא הרמב"ם את הפסוק הזה כשורש שממנו נובעת סמכות החכמים לתקן תקנות מפני דרכי שלום ואע"פ שהתקנה עצמה היא מדברי סופרים, השורש שלה יונק מהכתוב שנתיות התורה הן שלום, ובכך למדין אנו כי דרכי התורה ונתיבותיה הן בנועם ובשלום ובמכוונות להמטרה הגדולה שלנו להידמות במעשינו להבורא יתברך, מה הוא טוב ומרחם לכל אף אתה תשאף להיות טוב ומרחם לכל. ולכן הרמב"ם מביא כיסוד ושורש להתקנות האמורות לעשות צדקה וחסד גם לגויים את הכתוב טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו שהיא המטרה לשאיפותינו ואח"כ דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום שהן מובילות למטרה זו.¹⁶

4. בין ספרד לאשכנז

יתכן וההבדל העקרוני בהגדרת 'דרכי שלום' בין רש"י להרשב"א, נעוץ בשוני וההבדל בין יחסם של יהודי אשכנז לגויים עימם הם חיו לבין יחסם של יהודי ספרד לגויים. לפנינו שתי סוגיות מהן נוכל ללמוד על הבדלי גישות אל¹⁷

4.1 מנהג נתינת מתנות לאביונים לעניי גויים

הראשונים נחלקו האם מותר לתת ביום הפורים מתנות לאביונים אף לעניי גויים. יתכן והמחלוקת נובעת מהגדרת 'דרכי שלום' - האם מדובר על דין שהוא כורח המציאות כדי למנוע איבה, אך לכתחילה אין לתת להם כלל. או שזהו דין לכתחילה בעל ערך מוחלט שיש לסייע לגויים ללא כל קשר להרגשתם אלא כדי להידבק בדרכי הקב"ה

¹⁶ **אביעזר רביצקי** (יהדות של חיים, עיונים ביצירתו ההגותית הלכתית של הרב חיים דוד הלוי, הערה 20) כתב שדברי הרב אונטרמן נכתבו כתגובה למקרה שאירע: "כאילו יהודים חרדים ירושלמים עמדו על דמו של תייר אפריקאי גוי שנפצע בשבת, וסירבו להצילו". יש להעיר, שהרב חיים דוד הלוי חלק על דברי הרב אונטרמן, שכן לדברי הרב אונטרמן ההיתר משום איבה ודרכי שלום הוא דין לכתחילה ואילו הרב הלוי סובר שזהו דין דיעבד, ראו בדבריו בשו"ת **עשה לך רב** (ח"ט סימן לג).

¹⁷ ראו: **אליאב שוחטמן** (יעל המנהג ליתן מתנות לאביוני נכרים בפורים, סיני ק-ב, עמוד תתנב-תתסה).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

~ דעת רש"י

לדעה זו, אין לתת לעניי גויים מתנות לאביונים בפורים, אבל אם נהגו כבר כן אין למנוע זאת משום 'דרכי שלום'¹⁸

הגהות מיימוניות (בתוך: רמב"ם הוצאת פרנקל, ה' מגילה סוף פ"ב)¹⁹:

כתב תלמיד אחד לפני רש"י, ראיתי בני אדם שנהגו לחלק מתנות פורים לעבדים ולשפחות העובדים בבית ישראל, והיה הדבר קשה בעיני רבי... וכן נמצא בשם מורי רבינו ששמע בשם רבינו אפרים. ולפיכך, כתב דבעיר חדשה שלא הרגילו בכך אסור להרגילם, אבל במקום שהרגילו אין לבטל הדבר מפני דרכי שלום, כדתן מפרנסין עניי גויים עם עניי ישראל וכו'... מפני דרכי שלום.

~ דעת הרמב"ן

יש לתת לכתחילה מתנות לאביונים לגויים משום הדין שמפרנסים עניי גויים משום דרכי שלום -

רמב"ן (בבא מציעא ע"ב ד"ה הא דתנן):

מצאתי בירושלמי פ"ק דמגילה אין מדקדקין במעות פורים אלא כל הפושט ידו ליטול ונתנין לו. וכן מנהג בכל ישראל ואפילו ליתן לגויים דהואיל ואין מדקדקין בדבר ונתנין לכל אם אין אנו נתנין לגויים יש בו משום איבה, ותנן מפרנסין עניי גויים עם עניי ישראל מפני דרכי שלום.²⁰

¹⁸ ראו: **שיבולי הלקט** (ענין פורים סימן רב), שם הובאו דברי רבי קלונימוס הזקן בן דורו של רש"י: "ומצאתי שכך היה מנהגו של רבינו קלונימוס הזקן, כשהיה מחלק מעות לאביונים בפורים אינו נותן לעבדים ולשפחות כלום, וכן היה אומר הנותן פרוטה לעבד גוזל את העניים ומראה עצמו כאילו מקיים ומתנות לאביונים האמור באביוני ישראל, לפי שמתחלה נהגו עניים המתביישים לשלוח התינוקות לפתחיהן של ישראל. ונהגו ליתן אף לשפחות ולמיניקות עובדות כוכבים שלא לצורך התינוקות ורבינו קלונימוס אינו נוהג כן, אבל אומר מי שעושה כן טוב ממנו הזורק צרור לים וקורא על העושה כן וכסף הרביתי לה וכו' שהקב"ה הרבה זהב לישראל ממנו לעבודת המשכן אירע להם מעשה העגל ופרקו נזמי הזהב משל לאדם שהיה מנהגו לקבל אורחים באו אורחי ישראל וקיבלם באו אורחי כותים וקיבלם אמרי שוטה הוא ודרכו בכך ואיבד מה שעשה בראשונה". ייחוס שיטה זו היא לרש"י, ראו: **תשובות רש"י** (אלפנבין, סימן קלא), שם הובאה התשובה של רבי קלונימוס ללא איזכור שמו אלא רק באות ר'; **הפרדס** (סימן רה); **מחזור ויטרי** (עמוד ריא); **המנהיג** (הלכות מגילה עמוד רמח): "ומנהג צרפת שנהגו לתת מעות ביום פורים לעניי ישראל בצאתם ממקדש מעט, ומביאות המניקות גויות את התינוקות ונותני להם, וקרא ר"ש עליהם את המקרא הזה וכסף הרביתי לה וזהב עשו לבעל, שהם בתחילה הורגלו לכך על שם ומתנות לאביונים, ועכשיו באות הגויות ונוטלות אותן ואסור לעשות כן".

¹⁹ הוראה זו הוזכרה בתשובה קצרה בשו"ת **מהר"ם מרוטנבורג** (דפוס לבוב, סימן קפד) בשם רבינו אפרים.

²⁰ הובאו דבריו גם **בנימוקי יוסף** (בבא מציעא מח ע"ב מדפי הרי"ף ד"ה מגבת פורים). ראו: **ריטב"א** (בבא מציעא ע"ב ע"ב ד"ה ואין מדקדקין) שהביא דעה זו בשם רבותינו שכן פירשו את הדין 'אין מדקדקין', אבל לפני כן הביא את דברי רש"י שלמד מדין זה כוונה אחרת.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

4.2 סיוע לגויה להתעבר

מגמה זו ביחס להגדרת דרכי שלום ניתן ללמוד גם ממחלוקת בין הרשב"א-רמב"ן לרבינו יונה אודות סיועו של רופא יהודי לגויה להתעבר. הרשב"א והרמב"ן ממשיכים את הגישה שלהם אודות היתרים אלו, ולפיהם מדובר על דין לכתחילה ויש לסייע לה להתעבר, ואילו לדעת רבינו יונה יש להישמט מכך אם אפשר

משנה עבודה זרה (פ"ב מ"א):

בת ישראל לא תיילד את עובדת כוכבים, מפני שמילדת בן לעבודה זרה.

עבודה זרה (כו ע"א): יהודית מילדת עובדת כוכבים בשכר אבל לא בחינם. בשכר שרי משום איבה.

נחלקו הראשונים, האם יש אפשרות להרחיב את ההיתר ולסייע לגויה להתעבר

~ דעת הרשב"א והרמב"ן

שו"ת הרשב"א (ח"א סימן קכ):

שאלת עוד: רופא ישראל מהו לעשות רפואה לנכרית כדי שתתעבר או לא, מי דמי להא דתנן בת ישראל לא תיילד את הנכרית מפני שמגדלת בן לעבודה זרה או לא. תשובה: אף במיילדת אסיקנא דבשכר מותר משום איבה, דגרסינן התם בת ישראל לא תיילד את הנכרית. ורמינהו, יהודית מיילדת ארמית בשכר אבל לא בחינם, אמר רב יוסף בשכר שרי משום איבה. וכל שכן רופא שמרפא לכל, ואם אינו מרפא אתהו הויא להו איבה טפי. ואני ראיתי את הרב רבינו משה ב"ר נחמן ז"ל שנתעסק במלאכה זו אצל הנכרית בשכר.²¹

הרב יהודה סגל (הדרום מד תשל"ז עמוד 111):

דסבר הרמב"ן דפעולה רפואית מובהקת ומצטיינת של רופא ישראל עבור נכרי יש בה משום קידוש ה' וחיוב עם ישראל בעיני הנוכרים.²² ולכן אם אין להלכה גדר איסור, יש בזה צד מצווה ואין להימנע ממנה.

²¹ מדברים אלו מוכח שהרמב"ן שימש כרופא, ראו גם: הרב ראובן מרגליות (תולדות הרמב"ן, הוצאת מכון התורה והארץ עמוד 13): "ויחד עם גודלו בתורה היה רופא מצויין". ראו עוד: שו"ת הרשב"א (ח"א סימן קסז); שם סימן תתכה); "ושמעתי כי גם מורי הרב רבי משה ברבי נחמן ז"ל היה עושה אותה צורת אריה לאותו חולי... ולא חשש לכולם"; שו"ת הרשב"א (ח"א סימן תיג); רמב"ן (שבת צב ע"א ד"ה הא דתנן): "שבאותו מקום שני עצמות ארוכים שקורין הרופאים קובד"י עליון וקובד"י שפל ונקרא בלשון ערבי זכ"ר, והן ידועים בניתוח"; רמב"ן (בראשית מו, טו): "כי הפלא באברהם איננו כאשר יחשוב החכם הנזכר וזולתו מבעלי המקרא, כי אברהם הוליד את יצחק טרם מותו שבעים וחמש שנה, והנה לא עברו עליו שני חלקים בימיו, והאנשים בכל דור אין הזקנה בהם עד עבור עליהם שלושת חלקי ימותם, כאשר יחשבו הרופאים הילדות והבחרות והאישות והזקנה. ובדורות האלה אשר הימים בהם כשבעים שנה לא יחשבו לו הרופאים זקן עד אחר שישיש".

²² מקור לסברה זו, ששיקול חילול השם משמש גורם בפסיקת הלכה, ראו: תחומין (כרך כה, עמוד 396). ראו גם: הרב מרדכי שמואל גירונד, מחכמי איטליה, שכתב שסיבת ההיתר לחלל שבת עבור גויים משום קידוש ה', בתוך: אסופות (כרך יד עמוד שא): "נשתנו הזמנים והאומות, שבזמנינו הם אחינו וחייבים אנחנו לחלל שבת עליהם ולצאת חוץ לתחום אפילו במרכבה כדי לרפאתם ולעשות מלאכה עליהם לפיקוח נפש ולפקח על מלאכת התנופות הנעשות כעדם בחנות יהודי אפילו שלא במקום סכנה כי יש קידוש השם בדבר".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

~ דעת רבינו יונה²³

בית יוסף (יו"ד סימן קנד, בדק הבית):

כתב בארחות חיים (סימן כא הל' עבודה זרה אות ד ד"ה כתב) בשם הרשב"א בתשובה (ח"א סימן קכ) רופא ישראל מותר לעשות רפואה לנכרית כדי שתתעבר משום איבה כמו שמותר למיילדת וכן העיד על הרמב"ן ז"ל שעשה הוא עצמו כן, עכ"ל.
ואני מצאתי כתוב שכתב לו **הרב רבינו יונה** על מעשה זה, תבוא עליך ברכה שאתה מרבה זרעו של עמלק.²⁴

« **הרב יהודה סגל** (הדרום מד תשל"ז עמוד 111):

רבינו יונה סובר, פעולות כאלו לרפא כדי שתתעבר יכול להשתמט ולהימנע שאי-אפשר לדעת הסיבה וכיו"ב, ורק ליילד דזה דבר המינכר טפי שרינן משום איבה בשכר.

5. סיכום

ניתן לומר שמחלוקת הראשונים בהגדרת 'דרכי שלום' בין יהודים לגויים נעוצה בשאלה האם מדובר על היתר מכורח המציאות ובבחינת 'דחוייה', שיש לסייע לגויים רק במקום בו יש חשש איבה, כגון שיהודי וגוי מצויים באותה צרה ואי-הגשת סיוע לגוי תהווה איבה.
או שמא דרכי שלום הינה הגדרה בסיסית של היחס בין כל בני האדם ללא הבדל, בבחינת 'הותרה', גם במקום בו לא יהיה חשש איבה יש להתיר, כגון במקרה בו מצוי גוי בצרה לבדו.

²³ בצעירותו למד רבינו יונה אצל חכמי אשכנז, בפרובנס אצל רבי שלמה מן ההר, ואצל חכמי איורא האחים רבי משה בר שניאור ורבי שמואל בר שניאור. ישיבתם של חכמי איורא נודעה כמי ששילבה את שיטתם הלמדנית של בעלי התוספות עם דרכם של חסידי אשכנז.

²⁴ בביאור דעת הרמב"ם מקושיה זו של רבינו יונה, כתב בשו"ת **חתם סופר** (יו"ד סימן קלא): "ופשוט דלא מורידין ולא מעלין ואסור להרבות זרעו של עמלק, וא"כ קשה אהרמב"ן. וצריך לומר כמו שכתבו תוספות (עבודה זרה ב ע"א בסופו) כיון דשכיח להם מעות הרבה לתקרובות... הכא נמי היה שכיח להם רופאים הרבה שהיה יכולים לעשות רפואה ההיא ועכ"פ ירבה זרעו של עמלק, וא"כ למה יפסיד הרמב"ן שכרו אשר קיבל".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ה. טיפול רפואי לגוי שאינו אזרח ישראל

הטיפול הרפואי לסאיב מוחמד סאלח עריקאת

בעקבות נגיף הקורונה נוצר שיתוף פעולה נדיר בין ישראל לבין הרשות הפלסטינאית, וכאשר אחד מבכירי הרשות, סאיב עריקאת, נדבק בנגיף ואושפז בבית חולים בישראל. הדבר גרם לסערה במערכת הפוליטית אודות הטיפול בו ללא תמורה.²⁵ האם מדינת ישראל הייתה צריכה להגיש טיפול רפואי לגוי שאינו אזרח המדינה?

• בגמרא מובאת המחלוקת בין רב יוסף לאבבי אודות יילוד גויה בשבת, כאשר לדעת רב יוסף הדבר מותר משום איבה ואילו לדעת אבבי אפשר להישמט באופן שהמיילדת תאמר לגויה שהיא מחללת שבת רק על מי שתשמור את השבת -

בבלי עבודה זרה (כו ע"א):

סבר רב יוסף למימר: אולודי עובדת כוכבים בשבתא בשכר שרי משום איבה.
אמר ליה אבבי, יכלה למימר לה דידן דמינטרי שבתא מחללינן עליהו, דידכו דלא מינטרי שבתא לא מחללינן.

1. בין איבה לסכנה²⁶

~ הרב משה סופר נשאל האם מותר לרופא יהודי לחלל שבת עבור הגשת טיפול רפואי לגויים, או שמא עליו לנקוט כדברי אבבי ולנסות להישמט? לדבריו, הדיון בגמרא בין רב יוסף לאבבי הוא בשאלה האם במקום של חשש איבה אפשר להישמט או לא, אבל במקום שהחשש הוא סכנה ושפיכות דם של יהודים בעקבות העדר הגשת טיפול רפואי לגויים, מותר להגיש טיפול רפואי הכרוך בחילול שבת גם לדעת אבבי ואין להישמט -

שו"ת חתם סופר (ח"ה השמטות סימן קצד):

על דבר רופא יהודי הקבוע לרפאות בשכר ונוסע על העגלה ביום שבת קודש לפקח על נפשות חולי יהודים ועובדי כוכבים, אם צריך למחות בידו כמו דאמרו חז"ל ביולדות דלא שייך בזה איבה דנימא להו אנו דמנטרי שבתא מחללינן עליה שבתא אתון דלא מנטרי שבתא לא מחללינן עליכו שבתא... דכל הדברים לא נאמרו היכא דליכא אלא איבה בעלמא יכול להתנצל ולומר כנ"ל, אבל היכא דאיכא למיחש לסכנתא שאנחנו דרים ביניהם ויוסיפו שנאה ותחרות ויאמרו כי דמו של עובד כוכבים קל בעינינו ולא יקבלו תירוץ דמנטרא

²⁵ <https://www.inn.co.il/news/454351>

²⁶ לא נתמקד עתה בהיתר איסורים במסגרת דין איבה, אלא רק נלמד את העיקרון שבהבדל בין איבה לחשש סכנה.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שבתא, ועוד ברוב המקומות הרופאים הם גויים ויותר בעיניהם דמן של ישראל... ליסע בעגלה ע"י גוי לעסוק ברפואות גוי חברו, אפשר דשרי בזמן הזה דאיכא משום דרכי שלום וכעין סכנת הכלל.²⁷

~ שו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סימן עט) :

דלא מתקבל במדינותינו הדיחויים שאמר אביי, הוא סכנה ממש גם בעצם לגופו ממש מקרובי החולה, וגם אם הוא אינו חושש שתהא סכנה לו בעצמו יש לחוש לאיבה גדולה כל כך מצד אנשי המדינה וגם מהממשלה שיש ודאי לחוש גם לענייני סכנה מתוצאות זה... כפי המצב במדינותינו בזמן הזה, איכא מצד איבה סכנה גדולה אף במדינות שהרשות לכל אדם מישראל להתנהג בדיני התורה, שהוא עכ"פ שלא כשע"י זה לא ירצה להציל נפשות... ועיין בחתם סופר (יו"ד סימן קלא)²⁷ שכתב בפירושו ואם יש באיבה זו חשש סכנת נפשות יש להתיר אפילו מלאכה דאורייתא.

2. חשש סכנה עתידית בהעברת המידע בכלי התקשורת

הרב שלמה זלמן אוירבך מצדד בדברי החתם סופר, שבמקום בו יש חשש סכנה יש להתיר טיפול רפואי לגויים, כאשר לדבריו יתכן ולעת עתה אין כל איבה, כי אין כל אדם אחר עם הגוי מלבד הרופא היהודי, אך מכל-מקום תיתכן סכנה עתידית מאירוע כזה בעקבות העברת המידע המהיר של המקרה שאירע לכל העולם²⁸ -

שמירת שבת כהלכתה (פרק מ הערה מז) :

דעת הגרש"ז אוירבך זצ"ל נוטה לכך, וסברתו עפ"י שו"ת חתם סופר יו"ד הנ"ל, ובפרט בזמננו שאפשר להודיע בן-רגע מקצה אחד של העולם לשני, ואם לא יטפלו בנכרי, ודאי שיש סכנה גדולה בדבר.

נשמת אברהם (ח"א או"ח סימן של ס"ק ח, מהדורה חדשה עמוד תקכא) :

אם הוא נמצא לבד עם החולה, כגון גר שנמצא לבד עם אביו שפתאום איבד את הכרתו מסתכן, וברור לכאורה שאין כאן משום איבה, ובכל זאת אמר לי הגרש"ז אוירבך זצ"ל שאע"פ שמעיקר דינא דגמרא אין מחללין עליו את השבת, האידנא חייבים לחלל בגלל הסיכון אפילו הקטן ביותר מפני שעלולים הדברים להגיע לידי סכנת איבה ולפיקוח נפש של רבים.

²⁷ שו"ת חתם סופר (יו"ד סימן קלא) : "נפשו היפה בשאלתו, בארץ תוגר פקד השר על כל אנשי העיירות וכפרים להשכיר להם מיילדות בקיאה אשר למדה לפני חכמיהם בבית מדרשיהם ואפילו יש להם חיות פיקחות מכל-מקום צריכות דווקא להשכיר להם אותה שעמדה בניסיון לפני חכמי הרופאים. והנה נמצא איזה כפרים שלא מצאו לפי שעה מלומדת כי אם ישראלית. ושאלו השואל, אם רשאי להשכיר עצמו להם בין בחול ובין בשבת... ואם יש באיבה זו חשש סכנת נפשות, יש להתיר אפילו מלאכה דאורייתא".

²⁸ כ"כ : שו"ת יביע אומר (ח"ח או"ח סימן לח) : "ובפרט בזמן הזה שע"י כלי התקשורת החדשים ברגע אחד יכולים לדעת כל המתרחש בעולם קטן זה".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

3. חשש סכנה באי-הגשת טיפול רפואי למושל גדול

דברי אביי המצדד בהשתמטות מהגשת טיפול רפואי לגוי נאמרו דווקא ביחס לטיפול בגוי פשוט שאין לו השפעה רבה ולא תיגרם בכך סכנה. אבל כאשר מדובר על אי-הגשת טיפול רפואי למושל גדול שיש לו השפעה רבה, אין להשתמט כלל ויש לחוש לאיבה ולטפל בו

~ שו"ת עבודת הגרשוני (סימן קכג) :

נלע"ד היינו דווקא גבי אינש דעלמא, אבל גבי מושל גדול ודאי אין זה התנצלות אצלו ויש לחוש לאיבה ולתקלה ח"ו.²⁹

~ הרב ניסן שידלוב (שו"ת מהרני"ש, או"ח סימן י) :

וכבר היה מעשה כזה כמו לערך שנה בחג הסוכות, שהיה האדון גראף קאליפראט בכפר אחד מהנחלה שלו סמוך לקהילתנו, והייתה שם אישתו עמו והייתה יושבת על המשבר ושלחה לכאן אחר מיילדת ישראלית באשר שהיא תמיד מיילדת שלה כמה שנים. והתרנוה אני והרב דקהילתנו בעל אור חדש לילך שם ביום-טוב ולעשות כל צורכה, כי שר הנ"ל הוא שר וגדול בחצר המלך וחלילה יכול לבוא עלילה לכל יהדות ע"י זה.

4. טיפול בגוי שאינו עובד עבודה זרה

נראה שהאיסור להגיש טיפול רפואי לגוי בגוי העובד עבודה זרה, אך אין איסור לרפא גוי שאינו עובד עבודה זרה, ובמיוחד מוסלמים שאינם מוגדרים עובדי עבודה זרה

משנה עבודה זרה (פ"ב מ"א) :

בת ישראל לא תילד את עובדת כוכבים, מפני שמילדת בן לעבודה זרה.

שולחן ערוך (יו"ד סימן קנח סעיף א) :

עובדי עבודת כוכבים משבעה העממין, שאין בינינו וביניהם מלחמה... אין מסבין להם המיתה, ואסור להצילם אם נטו למות, כגון שראה אחד מהם שנפל לים, אינו מעלהו אפילו אם יתן לו שכר. לפיכך אסור לרפאותן, אפילו בשכר, אם לא היכא דאיכא משום איבה.

²⁹ הובאו דבריו אצל רבי עקיבא איגר (או"ח סימן של סעיף ב) : "עייני תשובות עבודת הגרשוני (סימן קכג), דווקא לגבי אינש דעלמא אבל גבי מושל גדול אין זה התנצלות ואיכא משום איבה".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

« לאור זאת הסברי הרב חיים בנבישתי את טיפולו של הרמב"ם בחולים מוסלמים -

הרב חיים בנבישתי (דינא דחיי, ח"א לאוין סימן מה, עמוד 102 ד"ה ועל זה):

מה שנראה לי אמת, שסמך הרמב"ם ז"ל היה לרפאות לישמעאלים מפני שלא היו עובדי עבודה זרה,³⁰ וכל שלא היו עובדי עבודה זרה מותר לרפאותו בין בשכר בין בחנם, אע"ג דליכא למיחש לאיבה, ולא אסור לא משום לא תחנם ולא משום לא מעלין ולא מורידין, דכל זה אינו אלא בעובדי עבודה זרה.³¹

1. טיפול רפואי לגוי אזרח ישראל

? האם יש להבחין בין הסדרת היחסים בין יהודים לגויים בזמנו של רש"י, שנימק את דין 'דרכי שלום' כהכרח טכני כדי למנוע איבה, לבין זמנינו במדינת ישראל בה נמצאים אזרחי המדינה שאינם יהודים?

? האם חובתה של מדינת ישראל לדאוג לאזרחיה הלא-יהודים באותו אופן בו היא דואגת לאזרחיה היהודים, מתוך מתן שוויון זכויות?³²

! לדברי הרב חיים דוד הלוי, כיום שהגויים הנמצאים בנינו אינם עובדי עבודה זרה (הן מוסלמים שלא מוגדרים כלל כעובדי עבודה זרה, והן נוצרים שלא עובדים עבודה זרה כבימי קדם), ההתנהגות שלנו מולם, כגון שאילת שלום, קבורת מתים, ניחום אבלים כדו', אינם מתוך הכרח והסדרה של 'משום איבה' או 'דרכי שלום', אלא מתוך החובה המוסרית הבסיסית ושוויון הזכויות במדינה -

³⁰ לדעת הרמב"ם, המוסלמים אינם עובדי עבודה זרה, ראו: **שו"ת הרמב"ם** (סימן תמח): "אלו הישמעאלים אינם עובדי עבודה זרה כלל, וכבר נכרתה מפיהם ומליבם והם מייחדים לאל יתעלה יחוד כראוי יחוד שאין בו דופי"; **רמב"ם** (ה'ל' מאכלות אסורות פי"א ה"ז): "כל עכו"ם שאינו עובד עכו"ם, כגון אלו הישמעאלים".

³¹ אולם, ראו **סמ"ג** (לאוין סימן מה ד"ה בפרק מ): "מותר לרפאות הגוי לכל הפחות בשכר, שאומר שם רב שימי בר אשי עבד ליה להווא גוי אסותא לדבר אחר ואיתסי. ועל זה סמך רבינו משה להיות רופא בארץ מצרים לישמעאלים". ותמה עליו **דינא דחיי** (ח"א לאוין סימן מה, עמוד 102 ד"ה ועל זה): "ותמהני מהרב המחבר שהוצרך לתת סמך להרמב"ם, שסמוכות שלו הוא מבואר כמו שכתבתי, היינו משום שהמוסלמים אינם עובדי עבודה זרה. אך המשך לתת הסבר לדברי הסמ"ג: "ושמא... דקים ליה להרב המחבר דישמעאלים שבארץ מצרים עובדי עבודה זרה, ואינם כותגרימים הללו שאנו יושבים באדמתם דלאו עובדי עבודה זרה הם. ולכן הוצרך לתת סמך לרפאותו להם". אך דברים אלו קשים, כפי שהקשה על דבריו ב**שו"ת יחיה דעת** (ח"ו סימן ס): "ותמהני, שהרי הרמב"ם (פי"א מהלכות מאכלות אסורות ה"ז) כתב, כל נכרי שאינו עובד עבודה זרה כגון אלו הישמעאלים, יינם מותר בהנאה. וכן הורו כל הגאונים. אבל אותם שעובדים עבודה זרה יינם אסור בהנאה. עכ"ל. וכן פסק מרן השולחן ערוך (יו"ד סימן קכד סעיף ו). מבואר יוצא הישמעאלים יינם מותר בהנאה, כיון שאינם עובדי עבודה זרה".

³² על הטיפול של מדינת ישראל באזרחיה שאינם יהודים, ראו: **הרב יצחק הרצוג** (זכויות המיעוטים לפי ההלכה, תחוקה לישראל, ח"א עמוד 22); לדעת **הרב בצמ"ח עוזיאל** (מכמני עוזיאל, ח"א עמוד תלו-תלו) יש ליצור בישראל "משפט אזרחי שווה לכל היושבים עליה". במקום אחר (התורה והמדינה, בתוך: סיני כרך כב עמוד קיט) כתב: "מתוך הכרתנו ומצפוננו... ומפני מצוות התורה המחייבת אותנו, אהבה וכבוד, שוויון זכויות... לכל עם ולכל איש היושב בארצנו בשלום ובנאמנות".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שו"ת עשה לך רב (ח"ט סימן ל):

בהשקפה ראשונה היה ברור לי שדרכי שלום שנזכרו בהלכה, הרי שרובם המכריע הם ביחס לגויים אשר בקרבם חיינו בגלות, או שחיו בקרבנו בארצנו בתקופות מסוימות... מעתה, כיצד עלינו להתייחס במציאות חיינו במדינת ישראל להלכות ולעקרונות שנקבעו לכתחילה מפני דרכי שלום בלבד, כאשר במגילת עצמאותה נאמר מפורש: תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת גזע ומין, ומכאן שהחברה בישראל חייבת לכל אזרחיה גם גויים, את כל מלוא הזכויות המוענקות בחוק ליהודים, ואין מקום וצורך יותר לנימוק מפני דרכי שלום... כיון שאין לגויי נכר בזמנינו דין עובד עבודה זרה, לכן, גם אילו היתה יד ישראל תקיפה במובן ההלכתי והמעשי של אותם ימים, לא היינו חייבים בשום פנים לנהוג בגויי זמנינו כדין עובדי עבודה זרה. ולכן, כל מכלול היחסים שבין ישראל לנכרים, הן בארץ והן בחו"ל, הן ביחס החברה כמדינה לאזרחיה הגויים, ובין ביחס היחיד לשכנו או חברו הגוי, אין שום צורך לשמור על יחסים אלה מפני דרכי שלום בלבד, אלא משום שלפי ההגדרה ההלכתית אין הם יותר בגדר עובדי עבודה זרה. ולכן, פרנסתם, ביקורי חוליהם, קבורת מתיהם, ניחום אבליהם... ועוד, הכל ניתן להיעשות מתוך חובה אנושית מוסרית, ולא משום דרכי שלום דווקא.³³

« חובת טיפול 'חברה קדישא' בגויים בארץ ישראל

הרב אליהו בקשי-דורון³⁴ כתב שיש חובה על 'החברה קדישא' להתעסק בקבורתם של אזרחי ישראל שאינם יהודים, משום שיש לנו אחריות עליהם מחמת הימצאותם בקהילה. לדבריו, 'דרכי שלום' אינם סידור טכני שלא יהיה חשש איבה אלא מוסר אנושי ומחויבות של רשויות המדינה לאזרחיה -

נראה עוד, שההיתר מפני דרכי שלום אמור כשישראל בין הגויים כשלנכרים שירותי קבורה שלהם ולישראל חברה קדישא שלהם, ומצד האמת והיושר יש לחברה הישראלית לדאוג לענייה חוליה ומתיה ולעכו"ם לדאוג לענייהם חוליהם ומתיהם ואין להטיל על ישראל לדאוג לענייהם וחוליהם של הנכרים, אעפ"כ מפני דרכי שלום מותר וראוי לשתף פעולה ולדאוג לעניי עכו"ם חוליהם ומתיהם בכדי שגם העכו"ם ידאג לישראל...

³³ ראו כן גם בדבריו בשו"ת עשה לך רב (ח"ט סימן לג): "בזמנינו, כאשר אין עובדי עבודה זרה, אלא שמנהג אבותיהם בידיהם... וכל שכן אלה שאינם בגדר עובדי עבודה זרה כל עיקר, אין לעני"ד שום הכרח להתייחס לגויי זמנינו כדין עכו"ם הן בארץ והן בחוץ לארץ הן ביחס החברה כמדינה לאזרחיה הגויים, והן ביחס היחיד לשכנו או חברו הגוי, אין שום הכרח לשמור על יחסים אלה מפני דרכי שלום בלבד, אלא מתוך חובה אנושית-מוסרית"; מופיע גם בדבריו בתחומין (ח"א עמוד 72).

³⁴ תחומין (כרך יז עמוד 135-123); שו"ת בנין אב (ח"ד סימן סה).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

לאור הדברים בנידון דידן, שהעכו"ם נמצאים תחת חסותנו בקהילה ואין להם האפשרות שנכרים ידאגו לקבורתם, ודאי שמוטל עלינו החיוב לטפל בקבורתם ולא רק מפני דרכי שלום כתקנה, אלא כלשון הרמב"ם שהרי נאמר טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו ונאמר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום, וכיון שהלכה מפורשת היא יש לתת לה פומבי ואין להימנע מלפרסמה ברבים כי זה כבודה של תורה.

לאור הלכה זאת הורנו לחברות הקדישא להתקין מראש חלקות נפרדות בבתי עלמין לספקות ולנכרים שאינם יכולים להיקבר בסמוך לקברי ישראל ולקיים קוברים מתי עכו"ם עם מתי ישראל, וביקשנו שהחלקות יוכנו מראש בדרך מכובדת על מנת שלא יראו הדבר כבזיון כנקבר מחוץ לתחום או מחוץ לגדר ואת המחיצות וההרחקה יש לתקן ע"י גדר חי וכדומה כדי שלא לתת פתחון פה למבקשים להלעזי על ההלכה והורנו בביורר כיצד וכמה יש להרחיק החלקה המיוחדת מקברי ישראל.

• יש לפרנס גויים אף על חשבון עניי ישראל

הפרישה מחדש, שהמילה 'עם' באה להורות לנו שיש לפרנס עניי גויים אפילו על חשבון פרנסת עניי ישראל, שאף אם יש עניי ישראל, לא יאמר האדם שאם יפרנס עניי גויים אזי יחסר לעניי ישראל -

פרישה (חוי"מ סימן רמט אות ב) :

גם יש לומר, דמשום הכי קאמר עם - דאף אם יש עניי ישראל אל יאמר האדם אם אפרנס עניי גויים אזי אחסיר לעניי ישראל.

שו"ת ציץ אליעזר (ח"י סימן כה פרק ט אות ה) :

והחידוש שבתלמודין הוא, שיש גם להוציא עליהם הוצאות כפי שמוציאים על מתי ישראל כדי לקוברם כפי כבודם שנוהגים, ולזה החיוב הוא רק משום דרכי שלום לבד. וזהו המכוון בלשון הגמרא שכתוב שם וקוברין מתי נכרים עם מתי ישראל, והא אין הכוונה כלל שיקברום בקבר אחד עם מתי ישראל, כדפירש רש"י, ומהו הלשון עם מתי ישראל! אלא המכוון לזה כנזכר, שיתעסקו עמהם ויוציאו עליהם כפי שמוציאין על מתי ישראל.